

Misirxanova Ayşən Valeh qızı,Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının
“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi” ixtisası üzrə II kurs magistrantı

E-mail: misirxanovaaysen18@gmail.com

UOT 340.15; 342.25

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.045.2026.347>

CÜMHURİYYƏT DÖVRÜNDƏ YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ ORQANLARININ TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİNİN HÜQUQİ TƏNZİMİ

Açar sözlər: cümhuriyyət, orqan, hüquqi, parlament, demokratik.

Ключевые слова: республика, орган, правовой, парламент, демократический.

Keywords: republic, body, legal, parliament, democratic.

1. Giriş

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü (1918–1920) Azərbaycan dövlətçilik tarixində yeni siyasi-hüquqi idarəetmə modelinin formalaşdığı mühüm mərhələ kimi səciyyələnir. 28 may 1918-ci ildə qəbul olunmuş İstiqlal Bəyannaməsi ilə qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təkcə müstəqil dövlətin yaradılması deyil, eyni zamanda demokratik idarəçilik prinsiplərinin, parlamentli respublika modelinin və yerli özünüidarə institutlarının təşəkkül tapması baxımından da əhəmiyyətli idi¹. Bu dövrdə dövlət hakimiyyətinin təşkili ilə yanaşı, yerli səviyyədə idarəetmə sisteminin hüquqi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi və praktiki tətbiqi aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Yerli

özünüidarəetmə orqanları demokratik dövlət quruluşunun vacib elementlərindən biri olmaqla, əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində birbaşa iştirakını təmin edən institut kimi çıxış edir [1]. Cümhuriyyət dövründə bu sahədə atılan addımlar həm əvvəlki imperiya idarəetmə modelindən uzaqlaşma, həm də Avropa demokratik idarəçilik təcrübəsinə yaxınlaşma istiqamətində həyata keçirilmişdir.

2. Yerli idarəetmə orqanlarının təşkili və inkişafı

1918–1920-ci illərdə mövcud olmuş mürəkkəb siyasi və hərbi şəraitə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yerli idarəetmənin hüquqi bazasının formalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Məqsəd mərkəzi hakimiyyətin vahidliyini qorumaqla yanaşı, yerli icmaların öz problemlərini müstəqil şəkildə həll etməsinə imkan yaratmaq idi [2]. Cümhuriyyət dövründə yerli özünüidarəetmə sisteminin təşkili həm tarixi ənənələrə, həm də müasir hüquqi prinsiplərə əsaslanırdı. Rusiya imperiyası dövründə mövcud olmuş şəhər idarəetmə institutları müəyyən dəyişikliklərlə saxlanılmış, lakin onların fəaliyyəti milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğunlaşdırılmışdır. Bu isə yeni yaranmış respublikanın hüquqi sistemində yerli özünüidarəetmənin xüsusi yer tutduğunu göstərir.

¹ Bu məqalədə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti” və “Azərbaycan Demokratik Respublikası” terminləri eyni tarixi-siyasi qurumu ifadə etmək üçün sinonim kimi istifadə olunur.

3. Yerli idarəetmənin hüquqi əsasları və mexanizmləri

1918-ci il 28 may tarixində qəbul edilmiş İstiqlal Bəyannaməsi ilə yaradılmış Azərbaycan Demokratik Respublikası Şərqdə ilk parlamentli respublika kimi dövlətçilik tarixində mühüm mərhələni təşkil etmişdir. Yeni dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri müstəqil, demokratik və hüquqi idarəetmə sisteminin qurulması idi. Bu kontekstdə yalnız mərkəzi hakimiyyət orqanlarının təşkili deyil, həm də yerli səviyyədə idarəetmə institutlarının formalaşdırılması və onların fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Yerli idarəetmə institutları dövlət hakimiyyətinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, əhalinin yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində iştirakını təmin edən mühüm mexanizm kimi çıxış edirdi. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli idarəetmə sisteminin təşkili mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə həyata keçirilirdi. Bir tərəfdən imperiya idarəetmə sisteminin mirası, digər tərəfdən isə milli dövlət quruculuğu zərurəti yeni idarəetmə modelinin formalaşdırılmasını şərtləndirirdi [3]. Qəbul edilən hüquqi sənədlər mərkəzi hakimiyyətlə yerli idarəetmə orqanları arasında səlahiyyət bölgüsünü aydınlaşdırmağa, idarəetmədə qanunçuluq və məsuliyyət prinsiplərini təmin etməyə yönəlmişdi. Yerli idarəetmə institutlarının formalaşması prosesi demokratik prinsiplərə əsaslanırdı. Seçkili orqanların yaradılması, yerli büdcə və maliyyə məsələlərinin tənzimlənməsi, ictimai asayiş və təsərrüfat işlərinin yerli səviyyədə idarə olunması kimi məsələlər həmin dövrdə hüquqi mexanizmlər vasitəsilə sistemləşdirilmişdir. Bu mexanizmlər dövlətin vahidliyini qorumaqla yanaşı, yerli icmaların müəyyən dərəcədə muxtariyyətini təmin etməyə xidmət edirdi.

4. Yerli idarəetmədə funksiyalar və səlahiyyətlər

Dövlət hakimiyyətinin legitimliyi yalnız mərkəzi orqanların fəaliyyəti ilə deyil, eyni za-

manda yerlərdə ictimai sabitliyin və idarəçilik səmərəliliyinin təmin olunması ilə ölçülürdü. 1918–1920-ci illərdə respublikanın ərazisində inzibati-ərazi bölgüsü əsasən əvvəlki idarəçilik sisteminin elementləri üzərində qurulsa da, onların fəaliyyət mexanizmlərində mühüm dəyişikliklər edilmişdir. Yerli orqanların səlahiyyətlərinə kommunal təsərrüfatın idarə olunması, yerli maliyyə məsələlərinin tənzimlənməsi, sosial təminat və ictimai asayişlə bağlı funksiyalar daxil idi. Bu isə yerli idarəetmənin yalnız inzibati xarakter daşmadığını, eyni zamanda sosial-iqtisadi məzmun kəsb etdiyini göstərir [4].

5. Demokratik prinsiplər və idarəetmədə iştirak

Azərbaycan Demokratik Respublikası parlamentli respublika modeli əsasında fəaliyyət göstərdiyindən, yerli idarəetmə sisteminə də seçkili prinsiplərə üstünlük verilmişdir. Seçkili orqanların formalaşdırılması demokratik iştirakçılığı təmin edir, yerli icmaların öz nümayəndələri vasitəsilə qərar qəbul etmə prosesinə cəlb olunmasına şərait yaradırdı. Bu yanaşma dövlət hakimiyyətinin mərkəzlə yerli səviyyə arasında balanslaşdırılmış şəkildə bölüşdürülməsinə xidmət edirdi. Hüquqi mexanizmlər baxımından ADR dövründə yerli idarəetmə institutlarının fəaliyyəti qanunçuluq, məsuliyyət və hesabatlılıq prinsipləri əsasında qurulmuşdur. Mərkəzi hökumət yerli orqanların fəaliyyətinə ümumi nəzarət funksiyasını saxlayır, lakin onların daxili təsərrüfat və yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllində nisbi müstəqilliyini qoruyurdu. Bu model hüquqi dövlət konsepsiyasının ilkin elementlərini özündə ehtiva edir və dövlət idarəetməsinin sistemli şəkildə təşkilinə yönəlmişdi.

6. Yerli idarəetmə sisteminin problemləri

Eyni zamanda, respublikanın mövcud olduğu dövrdə mürəkkəb hərbi-siyasi şərait, maliyyə çatışmazlığı və xarici müdaxilələr yerli idarəetmə institutlarının tam potensialının reallaşmasına müəyyən maneələr yaradırdı. Bununla belə, qısa

müddət ərzində hüquqi əsasların formalaşdırılması və institusional quruculuq istiqamətində atılan addımlar Azərbaycan dövlətçilik tarixində mühüm təcrübə kimi qiymətləndirilir [5].

7. Yerli idarəetmənin ictimai və dövlətçilik əhəmiyyəti

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli idarəetmə institutlarının inkişafı dövlətin ümumi idarəetmə fəlsəfəsi ilə sıx bağlı idi. Respublikada hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinin formalaşdırılması istiqamətində atılan addımlar yerli səviyyədə də öz əksini tapırdı. Dövlət hakimiyyətinin yalnız mərkəzdə cəmləşdirilməsi deyil, yerlərdə də səmərəli və məsuliyyətli idarəçilik mexanizmlərinin yaradılması əsas prioritetlərdən biri kimi çıxış edirdi. Bu baxımdan yerli idarəetmə institutları dövlət idarəetmə sisteminin tamamlayıcı və funksional elementi rolunu oynayır. Parlamentdə qəbul edilən qanunlar və hökumətin qərarları yerli orqanların fəaliyyət çərçivəsini müəyyən edir, onların səlahiyyət və vəzifələrini hüquqi müstəviyə gətirirdi [6]. Hüquqi mexanizmlərin əsas məqsədi idarəetmədə xaosun qarşısını almaq, səlahiyyətlərin dəqiq bölgüsünü təmin etmək və yerlərdə dövlət hakimiyyətinin effektiv icrasını reallaşdırmaq idi. Bu sistem mərkəzi hakimiyyətin nəzarət funksiyasını qorumaqla yanaşı, yerli təşəbbüslərin dəstəklənməsinə şərait yaradırdı. Maliyyə məsələləri yerli idarəetmənin mühüm tərkib hissəsi idi. Yerli büdcələrin formalaşdırılması, vergi və rüsumların yığılması, kommunal xidmətlərin maliyyələşdirilməsi kimi məsələlər hüquqi mexanizmlərlə tənzimlənirdi. Bu isə yerli orqanların yalnız formal strukturlar olmadığını, real iqtisadi funksiyalar daşdığını göstərir. Eyni zamanda, maliyyə resurslarının məhdudluğu və ölkənin ağır iqtisadi vəziyyəti yerli idarəetmənin səmərəliliyini azaldırdı.

8. Yerli idarəetmənin inkişafının nəticələri

ADR dövründə yerli idarəetmə institutlarının formalaşması həm də milli dövlətçilik ideyasının möhkəmləndirilməsinə xidmət edirdi.

Yerli səviyyədə idarəçilik sisteminin qurulması əhalinin dövlətə inamını artırır, hüquqi şüurun formalaşmasına təsir göstərirdi. Demokratik seçki mexanizmləri və hesabatlılıq prinsipləri vətəndaşların idarəetmə prosesində iştirakını genişləndirirdi. Bu isə siyasi mədəniyyətin və ictimai məsuliyyət anlayışının inkişafına zəmin yaradırdı. Bununla yanaşı, ADR-in mövcud olduğu qısa müddət ərzində həyata keçirilən islahatlar tam institusional sabitliyə nail olmaq üçün kifayət qədər zaman tapmamışdır. Xarici müdaxilələr, daxili siyasi gərginlik və müharibə şəraiti yerli idarəetmə institutlarının davamlı inkişafını məhdudlaşdırmışdır. Lakin buna baxmayaraq, yaradılmış hüquqi baza və tətbiq edilmiş idarəetmə mexanizmləri sonrakı dövrlər üçün mühüm təcrübə formalaşdırmışdır.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli idarəetmə institutlarının inkişafı yalnız inzibati strukturun qurulması ilə məhdudlaşmırdı; bu proses həm də hüquqi şüurun və idarəetmə mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə müşayiət olunurdu. Dövlət quruculuğunun ilkin mərhələsində hüquqi mexanizmlərin sistemli şəkildə tətbiqi cəmiyyətin idarəetmə prosesinə inteqrasiyasını gücləndirirdi. Seçkilərin orqanların yaradılması və onların fəaliyyətinin hüquqi çərçivədə müəyyənləşdirilməsi dövlət hakimiyyətinin xalq iradəsinə əsaslandığını göstərirdi. Bu model mərkəzi hakimiyyətlə yerli strukturlar arasında qarşılıqlı əlaqəni və institusional tarazlığı təmin etməyə yönəlmişdi. Yerli orqanlar bir tərəfdən dövlət siyasətinin yerlərdə icrasını təmin edir, digər tərəfdən isə əhalinin sosial-iqtisadi tələbatlarını mərkəzi hakimiyyətə çatdıran vasitəçi rolunu oynayır. Hüquqi mexanizmlər çərçivəsində yerli idarəetmə institutlarının hesabatlılığı və nəzarət mexanizmləri də nəzərdə tutulmuşdu. Dövlətin ümumi hüquqi siyasəti yerli orqanların fəaliyyətində şəffaflıq və məsuliyyət prinsiplərinin qorunmasını tələb edirdi. Bu baxımdan yerli idarəetmə sistemi həm

müstəqillik, həm də dövlət nəzarəti elementlərini özündə birləşdirən qarışıq model kimi çıxış edirdi. Belə model müasir hüquqi dövlət konsepsiyasının ilkin təzahürlərindən biri hesab edilə bilər.

ADR dövründə yerli idarəetmə institutlarının inkişafı milli kimlik və dövlətçilik ideologiyası ilə də sıx bağlı idi. Yerli səviyyədə idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması əhalinin dövlət quruculuğu prosesində fəal iştirakını təmin edir, ictimai həmrəyliyi möhkəmləndirirdi. Bu institutlar vasitəsilə milli maraqların qorunması, sosial sabitliyin təmin olunması və ictimai nizamın saxlanılması həyata keçirilirdi [10]. Bununla yanaşı, qısa müddətli mövcudluq və mürəkkəb siyasi şərait yerli idarəetmə sisteminin tam institutionallaşmasına imkan verməmişdir. Lakin həmin dövrdə qəbul edilmiş hüquqi sənədlər və yaradılmış idarəetmə mexanizmləri Azərbaycan dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilir. Bu təcrübə sonrakı dövrlərdə yerli idarəetmə modelinin inkişafında nəzəri və praktik baza rolunu oynamışdır.

9. Nəticə

Nəticə etibarilə, Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli idarəetmə institutlarının formalaşması və onların fəaliyyətinin hüquqi mexanizmlərlə tənzimlənməsi milli dövlət quruculuğunun mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. 1918–1920-ci illərdə mövcud olmuş mürəkkəb ictimai-siyasi və hərbi şəraitə baxmayaraq, respublika demokratik idarəçilik prinsiplərinə əsaslanan yerli idarəetmə modelinin ya-

radılmasına ciddi cəhd göstərmişdir. Bu proses mərkəzi hakimiyyətlə yerli strukturlar arasında səlahiyyət bölgüsünün müəyyənləşdirilməsi, seçkililərin təşkili və yerli səviyyədə hüquqi mexanizmlərin tətbiqi ilə müşayiət olunmuşdur. ADR dövründə yerli idarəetmə institutları dövlət hakimiyyətinin yerlərdə effektiv həyata keçirilməsini təmin etməklə yanaşı, əhalinin ictimai-siyasi proseslərdə iştirakına şərait yaratmışdır. Qəbul edilən normativ sənədlər və tətbiq olunan idarəetmə mexanizmləri hüquqi dövlət anlayışının ilkin elementlərini özündə əks etdirmiş, qanunçuluq, hesabatlılıq və məsuliyyət prinsiplərinin formalaşmasına xidmət etmişdir. Yerli idarəetmə sisteminin maliyyə, inzibati və sosial funksiyaları isə onun real və praktik idarəçilik institutuna çevrildiyini göstərir. Bununla yanaşı, respublikanın qısa müddətli fəaliyyəti və xarici müdaxilələr yerli idarəetmə institutlarının tam institutionallaşmasına imkan verməmişdir. Lakin bu dövrdə yaradılmış hüquqi baza və tətbiq edilmiş idarəetmə təcrübəsi Azərbaycan dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilir. Həmin təcrübə müasir dövrdə yerli özünüidarəetmə sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün tarixi və nəzəri əsas rolunu oynayır. Beləliklə, Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli idarəetmə institutlarının təşəkkülü və hüquqi mexanizmlərinin formalaşdırılması demokratik dövlət modelinin qurulması istiqamətində atılmış sistemli və məqsədyönlü addım olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasov, İ. (2016). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yerli özünüidarə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti. *Elmi-nəzəri, təcrübə jurnalı*, (1), 154–160.
2. Adıgözəlova, A. (2025). The state apparatus of the Azerbaijan Democratic Republic. *Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnalı*, 7(1), 7–12. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/43/7-12>
3. Azərbaycan Milli Kitabxanası. (2008). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 90 (1918–1920)*. Bakı.
4. İsmayılov, X. (2010). Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yerli özünüidarə sisteminin təkamülü (1918–1920). *Dövlət və hüquq*, (6), 32–36.
5. İsmayılov, X. (2018). 1918–1920-ci illərdə Azərbaycanda şəhər özünüidarəetməsi: Təşkilati və hüquqi aspektləri. *II Türk Hüququ Tarixi Konqresi Bildiriləri*, 614–620.

Мисирханова Айшан Валех гызы,
магистрант II курса по специальности «Теория и история государства и права»
факультета теории и истории государства и права юридического факультета
Бакинского государственного университета

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ
МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ПЕРИОД СУЩЕСТВОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

Формирование институтов местного самоуправления и их правовых механизмов в период существования Азербайджанской Демократической Республики (1918–1920 гг.) стало решающим этапом в развитии азербайджанской государственности. Создание Азербайджанской Демократической Республики заложило основу для демократической парламентской системы, а создание структур местного самоуправления имело важное значение для обеспечения эффективного управления на региональном уровне. Несмотря на трудности, вызванные политической и военной нестабильностью того периода, предпринимались усилия по реализации демократических принципов посредством местного самоуправления, с акцентом на правовые рамки, подотчетность и децентрализацию власти. Органы местного самоуправления, такие как городские советы и административные единицы, были реорганизованы, а их функции и обязанности определены законодательными актами. Эти меры были направлены на обеспечение участия общественности в принятии решений, повышение прозрачности и улучшение предоставления государственных услуг. Местным властям были поручены вопросы управления общественными работами, финансами, социальными службами и поддержания общественного порядка. Кроме того, правовые механизмы местного самоуправления были направлены на обеспечение баланса властей между центральными и местными органами власти и на создание основы для правового государства.

Misir Khanova Ayshan Valeh,
Second year master's student, "Theory and History of State
and Law" specialty, Department of State and Law Theory
and History, Faculty of Law, Baku State University

**LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND ACTIVITY OF LOCAL
SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE REPUBLICAN PERIOD**

SUMMARY

The formation of local self-government institutions and their legal mechanisms during the period of the Azerbaijan Democratic Republic (1918–1920) marked a crucial phase in the development of Azerbaijan's statehood. The establishment of the Azerbaijan Democratic Republic laid the foundation for a democratic, parliamentary system, and the creation of local self-government structures was essential for ensuring effective governance at the regional level. Despite the challenges posed by the political and military instability of the time, efforts were made to implement democratic principles through local governance, emphasizing legal frameworks, accountability, and the decentralization of power. Local self-government bodies, such as city councils and administrative units, were reorganized, and their functions and responsibilities were defined through legal acts. These measures aimed to ensure public participation in decision-making, foster transparency, and improve the delivery of public services. The local institutions were tasked with managing communal affairs, financial matters, social services, and maintaining public order. Furthermore, the legal mechanisms for local governance aimed to ensure a balance of powers between central and local authorities, laying the groundwork for a legal state.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 30.03.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 10.04.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 12.04.2026